

חובת הבדלה לנשים: האם הבדלה היא מצוות עשה שהזמן גרמא?

- א. מבוא
- ב. חיוב ההבדלה: דאורייתא או דרבנן?
- ג. חובת נשים בקידוש ובהבדלה
- ד. הבדלה וספירת העומר: הסבר חדש למצוות הבדלה
- ה. סיכום

א. מבוא

בדברי הפוסקים אנו מוצאים עמדות שונות באשר לחיובן של נשים להבדיל במוצאי שבת.¹ במאמר זה אסקור בקצרה עמדות אלו ואציע כיוון נוסף באשר למהות הזמן בחיוב הבדלה.² תחילה אעסוק בתוקפו של חיוב ההבדלה בכלל, לאחר מכן אסקור את הדיון לגבי חובת ההבדלה של נשים, בהמשך אציג דיון לגבי ספירת העומר ומתוכו אבקש להציע כיוון מחודש בעניין חיוב נשים בהבדלה.

ב. חיוב ההבדלה: דאורייתא או דרבנן?

חיוב הבדלה מופיע בשני מקומות עיקריים בתלמוד: במסכת ברכות ובמסכת פסחים. הסוגיות במסכת ברכות עוסקות בעיקר בהבדלה בתפילה (לג ע"א) וביחס בין ההבדלה

* המאמר מוקדש לזכרה המבורך של האישה האצילה והנדיבה, דודתה של אמי, רבקה הענא (רגינה) וסרצוג ע"ה, ניצולת מחנה ברגן בלזן שנפטרה בט"ז אייר תשע"ח בגיל מאה. משפסק אורה של הנפטרת הערירית, יאירו דברי התורה.

1 סוגיה נוספת המשיירת מקום לעצמה היא שאלת חיוב נשים בהבדלה במוצאי יום טוב. לא אעסוק כאן בנושא זה.

2 כפי שכבר כתב בעל הפסקי תשובות: "הרבה דיו נשפך בראשונים ובאחרונים ובנושאי כלי השולחן ערוך בעניין חובת נשים בהבדלה, ובטעם המחייבים והפוטרם, והאם רשאית להבדיל גם לשיטות הפוטרם, כשאר מצוות עשה שהזמן גרמא" (הרב שמחה בן ציון אייזיק רבינוביץ, פסקי תשובות, אורח חיים, סימן רצו).

בתפילה להבדלה על הכוס (כו ע"ב). במסכת פסחים (קג ע"ב) עוסקות הסוגיות בעיקר בהבדלה על הכוס.

שאלת מקור החיוב בהבדלה מוכרעת לכאורה במסכת ברכות שכן לטענת ר' חייא בשם ר' יוחנן: "אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות, קדושות והבדלות" (ברכות לג ע"א); אך כבר הסביר ר' מנחם המאירי שכוונת ר' יוחנן היא ל"מטבע הברכות וסדורן"³ ועל כן לא מצאנו תשובה ברורה לשאלת מקור החיוב בהבדלה. במסכת פסחים עוסקת הגמרא בחיוב להבדיל בין קודש לחול:

תנו רבנן: "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ, ח) - זוכרהו על היין. אין לי אלא ביום, בלילה מניין? תלמוד לומר: "זכור את יום השבת לקדשו". בלילה מניין? אדרבה, עיקר קדושה בלילה הוא קדיש, דכי קדיש תחלת יומא בעי לקידושי! ותו: "בלילה מניין? תלמוד לומר 'זכור את יום'". תנא מיהדר אליה וקא נסיב ליה קרא דיממא! הכי קאמר: "זכור את יום השבת לקדשו", וזוכרהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בלילה, ביום מניין? תלמוד לומר "זכור את יום השבת". (פסחים קו ע"א)

בברייתא הפותחת נקבע כי זכירת השבת צריכה להיעשות על היין, הן ביום השבת הן בליל השבת. לאחר מכן דנה הגמרא בדברי הברייתא ומעלה את השאלה מתי הוא עיקר הקידוש, ביום או בלילה; תמיהה כיצד הברייתא מוכיחה את חובת הקידוש בלילה מפסוק העוסק ביום, ולבסוף מסבירה את מהלך הדברים. הגמרא בפסחים אינה מזכירה אפוא את נושא ההבדלה (שנזכר בסוגיות אחרות וכדלהלן).

הרמב"ם פסק להלכה את דברי הגמרא הללו וכלל בהם את חובת ההבדלה, ומדבריו משתמע שהבדלה היא מצוות עשה מהתורה:⁴

מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר "זכור את יום השבת לקדשו", כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש. וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה.

(משנה תורה, הל' שבת כט, א)

כך הבין את דברי הרמב"ם גם בעל 'מגיד משנה':

3 הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, ברכות לג ע"א.
4 כך נראה גם מדבריהם של: הרב משה מקוצי, סמ"ג, עשה כט; הרב אליעזר בן יואל הלוי, ראב"ה, חלק א, ברכות, סימן סב; הרב משה חלאווה, שו"ת מהר"ם חלאווה, סימן יח; הרב אלעזר אזכרי, ספר חרדים, מצוות עשה, פרק ד; הרב יוסף באב"ד, מנחת חינוך, מצווה לא; הרב יחיאל מיכל הלוי עפשטיין, ערוך השולחן, אורח חיים, סימן רצו; הרב שלמה גנצפריד, קיצור שולחן ערוך, סימן צו.

חובת הבדלה לנשים: האם הבדלה היא מצוות עשה שהזמן גרמה?

מדברי רבינו נראה בביאור שהוא סובר שההבדלה ג"כ דבר תורה והכל בכלל "זכור". וראיתי המפרשים ז"ל חלוקים בזה יש סוברים כדברי רבינו ואף על גב דבגמרא פ' ערבי פסחים אין שם אלא "זכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא בלילה...".

(הרב וידל די־טולושא, מגיד משנה, הל' שבת כט, א)

בעוד בדברי הגמרא לא הובא פסוק בנוגע לחיוב הבדלה (אלא רק שמ"זכור" אנו למדים על הקידוש בעת כניסת השבת), הרמב"ם הרחיב את הדברים ולמד מ"זכור" גם על חובת ההבדלה ביציאת השבת. שאלת מקור דברי הרמב"ם נידונה בין מפרשיו, והיו שתלו זאת בשינויי גרסאות בתלמוד,⁵ אולם כך או כך עמדתו של הרמב"ם ברורה למדי: ההבדלה היא חובה מן התורה.

כך עולה גם מדברי בעל 'ספר החינוך' שהוסיף ונימק את חשיבות המצווה:

לדבר דברים ביום שבת בהכנסתו וכן ביציאתו, שיהיה בהם זכר גדולת היום ומעלתו והבדלתו לשבח משאר הימים שלפניו ואחריו, שנאמר "זכור את יום השבת לקדשו".

(ספר החינוך, מצווה לא)

סוגיה נוספת המזכירה את חובת ההבדלה מצויה במסכת שבועות, ובה הובא רצף מימרות על אודות מצוות הגורמות לכך שאדם יזכה בבנים:

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המבדיל על היין במוצאי שבתות - הויין לו בנים זכרים, דכתיב: "להבדיל בין הקדש ובין החול" (ויקרא י, י), וכתיב התם: "להבדיל... בין הטמא ובין הטהור" (שם יא, מז), וסמך ליה: "אשה כי תזריע" (שם יב, ב). רבי יהושע בן לוי אמר: בנים ראויין להוראה, דכתיב: "להבדיל... ולהורות" (שם י, י-יא).

(שבועות יח ע"ב)

הגמרא סומכת אפוא את עניין ההבדלה על הפסוק "ולהבדיל בין הקדש ובין החול" ורואה בו רמז למצוות הבדלה. אף שלכאורה אין בכך כדי ללמד על עצם החובה, נראה

5 בכ"י ותיקן 134 נאמר: "זכור את יום השבת לקדשו זכריהו על היין בכניסתו. ביציאתו מניין? אין לי אלא בלילה...". ראו עוד: דוד הנשקה, "לתולדות קידושא רבא: לתלמודם של גאונים", תעודה, י (תשנ"ו), עמ' 185-223; מרדכי סבתו, "לשילובן של דרשות 'מיכן אמרו' במדרשי ההלכה", תרביץ, פד, ג (תשע"ו), עמ' 397-416.

שבעל 'מגיד משנה' (הל' שבת כט, א) סבר שהחיוב להבדיל נלמד מפסוק זה משום שהוא כותב "מכל מקום ילפינן ליה מדכתיב ולהבדיל"⁶.
 כך גם הבין את דבריו ר' אלחנן וסרמן:

ובסוף אגרות הרמ"ה,⁷ הובא שם דברי הרשב"א בעל התוספות, דהבדלת יום טוב מדאורייתא, דילפינן מקרא להבדיל בין הקודש ובין החול, דקאי בין לשבת ובין ליום טוב, ולא הביא מקרא דזכור, זכרהו בין בכניסתו ובין ביציאתו, ומשמע כדעת המגיד משנה, דמקרא דכתיב גבי שבת לא ילפינן יום טוב אלא מלהבדיל בין הקודש ובין החול...

(הרב אלחנן וסרמן, קובץ שיעורים, ביצה, אות יב)

מדבריו של ר' אלחנן וסרמן עולה שהבדלה, הן בשבת הן ביום טוב, היא מדאורייתא ונלמדת מהפסוק "ולהבדיל בין הקדש ובין החול".
 נראה שגם רבנו תם סבר שהחיוב בהבדלה נלמד אך ורק מפסוק זה, וכך כתב ב'ספר הישר':

פירוש מושבע הוא על הקידוש דכתיב "זכור את יום השבת לקדשו" זכרהו על היין, והבדלה דכתיב "להבדיל בין הקדש ובין החול"..."
 (רבנו תם, ספר הישר, סימן סב)

סוגיה נוספת שממנה יש ללמוד על תוקפה של חובת הבדלה מצויה במסכת נזיר (ג ע"ב). הגמרא שם מבארת כי לדעת ר' שמעון, נזיר אסור בשתיית יין גם במקום שיש מצווה לשתותו - כגון יין "קדושתא ואבדלתא", ועל כך היא אומרת את המילים "הרי מושבע ועומד עליו מהר סיני".

6 ניתן להקשות על דברי המגיד משנה שכן הרמב"ם פסק שאפשר לקדש ולהבדיל גם קודם זמן כניסת ויציאת שבת, ואם נלמד את החיוב מ"ולהבדיל" הרי מכיוון שעדיין שבת כיצד ניתן להבדיל?! לכן יש לומר שחיובו מדין "זכור" ומשום כך שייך גם קודם הזמן (ראו הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, העמק שאלה, שאילתא קסו).

7 באגרות הרמ"ה מובאת תשובתו של ר' שמשון בר אברהם לרמ"ה ועולה מדבריו שיש גם חיוב דאורייתא בהבדלה מהכתוב "להבדיל בין הקודש ובין החול": "...ועל כרחין דאורייתא היא כדדרשינן בשלהי פ' שני דשבועות כל המבדיל על היין במוצאי שבתות הויין לו בנים זכרים כתיב הכא ולהבדיל בין הקדש ובין החול וכתבי התם להבדיל בין הטמא ובין הטהור וסמיך ליה אשה כי תזרע וילדה זכר..." (הרב מאיר הלוי אבולעפייא, אגרות הרמ"ה, סימן עח).

את המשפט האחרון קראו המפרשים בצורה שונה - חלקם בתמיהה וחלקם 'בניחותא' (כלומר כקביעה המקובלת על הכול). מדברי המפרש⁸ עולה כי הוא קורא משפט זה כקביעה, ולא כשאלה, והוא אף מביא הוכחה ממסכת פסחים שקידוש והבדלה הם חיוב דאורייתא: "דכתיב זכור את יום השבת לקדשו וזכרהו על היין אין לי אלא בכניסתו ביציאתו מנין ת"ל כו'..."⁹. לדידו של המפרש למסכת נזיר יש אפוא חובה דאורייתא להבדיל על היין, אלא שכפי שכבר העיר בעל 'מסורת הש"ס' "בפסחים ליתא וגם בשאר דוכתי לא נמצא..."¹⁰.

לעומת הצעתו של המפרש, רבנו תם הסביר שיש לקרוא את המשפט בתמיהה, וכך הובא בתוספות:

...דקדוש היום לאו דאורייתא הוא דנהי נמי דכתיב זכור ודרשינן זוכרהו על היין אסמכתא הוא לכן נראה לרבנו תם דגרסינן בתמיהה וכי מושבע ועומד מהר סיני?...

(תוספות, נזיר ד ע"א, ד"ה מאי היא)

אם כן, לדעת רבנו תם הבדלה אינה חיוב מדאורייתא אלא תקנה מדרבנן. כך סברו גם ראשונים אחרים, כגון הרב ישעיהו דייטראני שכתב: "דהא בפירוש מוכח... דהבדלה תקנת חכמים היא ואינה מן התורה";¹¹ וכן הרב אהרן הכהן מלונגיל שכתב: "אין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא רבנן אסמכוה".¹²

לסיכום, הראשונים נחלקו האומנם חובת ההבדלה היא חובה מן התורה או לא. דעת הרמב"ם וראשונים אחרים (ובכללם המפרש לנזיר) היא שמדובר בחיוב מן התורה הנלמד מן הציווי "זכור"; דעת ה'מגיד משנה' היא שהבדלה מדאורייתא ונלמדת מן הפסוק "ולהבדיל בין הקודש ובין החול"; ואילו לדעת רבנו תם וראשונים נוספים - זהו חיוב מדברי חכמים.

מחלוקת ראשונים זו היא הבסיס לדיוניהם של האחרונים לגבי חיוב נשים בהבדלה, וכך כתב בעל 'מגן אברהם': "הרמב"ם פכ"ט כתב דהבדלה היא דאורייתא כמו קידוש

8 ככל הנראה המפרש במסכת נזיר אינו רש"י, כפי שכתב הרב מלאכי הכהן: "גם פירוש מסכת נזיר אינו מרש"י ז"ל כמו שנראה מדברי מרן בכסף משנה בהלכות נזירות שמכנה אותו בשם מפרש" (הרב מלאכי הכהן, יד מלאכי, כללי רש"י, 1). עוד על זיהויו של המפרש למסכת נזיר ראו <http://gush.net/dk//5768/1138mamar4.html>.

9 המפרש לנזיר, נזיר ד ע"א, ד"ה והרי מושבע ועומד.

10 כאמור לעיל הערה 5, ישנו כתב יד התומך בדברים אלו אולם בגרסת הש"ס המצוייה אין להם מקור.

11 הרב ישעיהו דייטראני, תוספות הרי"ד, פסחים קו ע"א.

12 הרב אהרן הכהן מלונגיל, אורחות חיים, חלק א, הלכות הבדלה, אות יח.

וי"א שהיא מדרבנן [מגיד משנה שם] ועססי [=ועיין סוף סימן] זה;¹³ וכביאורו של בעל 'מחצית השקל': "רצה לומר דבזה תליא מחלוקת שבסוף סימן זה אם נשים חייבות בהבדלה".¹⁴

ג. חובת נשים בקידוש ובהבדלה

בגמרא במסכת ברכות מובא הדין הבא:

אמר רב אדא בר אהבה: נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה. אמאי? מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות! ...אלא אמר רבא: אמר קרא "זכור" (שמות כ, ח) ו"שמור" (דברים ו, יא) - כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה; והני נשי - הואיל ואיתנהו בשמירה, איתנהו בזכירה.

(ברכות כ ע"ב)

רב אדא בר אהבה סבר שנשים חייבות בקידוש מדאורייתא; והגמרא הקשתה על דבריו: הלוא ידוע שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן ועל כן היה מקום לפטור אותן מקידוש (שהיא מצווה התלויה בזמן). על תמיהת הגמרא השיב רבא ולימד שיש כלל יסוד בהלכות שבת: "כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה",¹⁵ וכשם שנשים מחויבות בשמירת השבת (כלומר אסורות בעשיית מלאכה בשבת),¹⁶ כך גם חובה עליהן לזכור אותה - כלומר לעשות קידוש.¹⁷

כעת הדברים מתקשרים לאמור בסעיף הקודם. אם נניח שמצוות ההבדלה היא חלק ממצוות "זכור את יום השבת", כפי שכתב הרמב"ם וכאמור לעיל, אזי נשים חייבות

13 הרב אברהם גומבינר, מגן אברהם, סימן רצו.

14 הרב שמואל הלוי מקלן, מחצית השקל, אורח חיים, סימן רצו.

15 דברי רבא מבוססים על לשון הגמרא במסכת ראש השנה (כז ע"א) המלמדת שבמעמד הר סיני "זכור ושמור בדיבור אחד נאמר".

16 על חובת נשים בכל מצוות לא-תעשה (אף שהזמן גרמן) אנו למדים במשנה, קידושין א, ז.

17 הפוסקים נחלקו האם ההיקש בין "שמור" ל"זכור" מלמד על כל מצוות עשה של שבת או שמא רק על מצוות עשה הנלמדות מ"זכור". רבנו ניסים דן כותב בעניין חיוב נשים בשלוש סעודות כי אין צורך בהסבר נוסף לחיובן משום "שבכל מעשה שבת איש ואשה שוין כדילפינן מזכור ושמור. את שישנו בשמירה ישנו בזכירה דכלל זה הוא כל חיובי שבת" (רבנו ניסים, חידושי הר"ן, שבת ק"ז ע"ב). לעומת זאת, לעניין חיוב נשים ב'מחמר', כתב ר' עקיבא איגר: "ואני מסתפק אם נשים מצויות על שבת בהמתן היכא דליכא משום מחמר כיון דהוי רק עשה; ומצוות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות. ואף דחייבות בקידוש מהיקשא דזכור ושמור, יש לומר דוקא קידוש דהוא זכירה. אבל מצוות עשה יש לומר דפטירי" (תוספות ר' עקיבא איגר, משנה, שבת ה, א).

בהבדלה כשם שגברים חייבים בה ואין צורך בדיון מיוחד לגבי הבדלה לנשים.¹⁸ אולם לפי מי שסבור שחובת הבדלה נלמדת מפסוק אחר או סבור שחובת הבדלה היא תקנת חכמים, יש מקום לשאול: האם נשים חייבות בהבדלה? ה'מגיד משנה' דן בעמדת הרמב"ם בעניין זה:

...ודע שלדברי הכל אחד אנשים ואחד נשים חייבין הם בקידוש היום ומימרא מפורשת היא "נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה". ונפקא לן מ"זכור" ו"שמור". והבדלה נמי: אם היא דבר תורה - נפקא לן חיובא דנשים מהתם; ואם היא מדבריהם - דומיא דקידוש תקנוה, ורבינו ז"ל סתם כאן. וכיון שלא הזכיר בהן פטור מכלל שהן חייבות. ופרק י"ב מהלכות עבודת כוכבים ומזלות וחקותיהם כתב רבינו "וכל מצות עשה שהיא מזמן לזמן ואינה תדירה נשים פטורות חוץ מקידוש היום ואכילת מצה בלילי פסחים ואכילת פסח והקהל ושמחה שאף הנשים חייבות.

(הרב וידל די־טולושא, מגיד משנה, הל' שבת כט, א)

בפתיחת דבריו הסביר ה'מגיד משנה' כי לדברי הרמב"ם, חובת הבדלה היא מדאורייתא ונלמדת מהציווי "זכור";¹⁹ ועל כן נשים חייבות בקידוש ובהבדלה מדאורייתא בדיוק באותו אופן שבו חייבים גברים. ה'מגיד משנה' כותב שאם חובת הבדלה עצמה היא מדרבנן, יש לומר כי חכמים תיקנו חובת הבדלה לנשים כפי שהן חייבות בקידוש. הוא מעיר כי הרמב"ם לא כתב בהלכות שבת באופן ברור האם חובת הבדלה לנשים היא מהתורה או מדרבנן, אך בהלכות עבודה זרה²⁰ בסעיף העוסק במצוות דאורייתא כתב שנשים חייבות בקידוש היום, אף שזו מצוות עשה שהזמן גרמה, ויש לומר כי באותו אופן הן חייבות בהבדלה אף על פי שזו מצוות עשה שהזמן גרמה.

18 הראב"ה מצטט דברים בשם הירושלמי בכרכות שמהם לכאורה הוכחה ניצחת שנשים חייבות מדאורייתא בהבדלה: "אמר ר' אדא וחייבים בקידוש היום ובהבדלה בקידוש דכתיב 'זכור את יום השבת'.. ונשים ועבדים וקטנים הואיל שישנן בשמירת שבת חייבים בקידוש היום ובהבדלה..." (הרב אליעזר בן יואל הלוי, ראב"ה, חלק א, ברכות, סימן סב). אולם בהערות של א' אופטוביצר (ספר הראב"ה, ניו־יורק תשמ"ג, עמ' 37) הוא קובע שקטע זה אינו מופיע בירושלמי שלפנינו.

19 בהלכות נזיר כתב הרמב"ם: "...ביין המצוה כיון הרשות... ואין צריך לומר שהוא אסור בין קדוש והבדלה שאינו אלא מדברי סופרים" (משנה תורה, הל' נזיר ז, יא). אולם את דבריו אפשר להבין בשני אופנים: א. חובת הבדלה על יין אינה מדאורייתא והחובה היא רק לקדש שבת בדברים. ב. החובה לשתות מן היין אינה מדאורייתא, כפי שאכן הציעו התוספות: "ועוד מצינו למימור דקידוש על היין דבר תורה אבל הא דאמר המברך צריך שיטעום זהו מדרבנן" (תוספות, פסחים קו ע"ב, ד"ה זכרהו).

20 משנה תורה, הל' עבודה זרה יב, ג.

במסכת פסחים (נד ע"א) נאמר שר' יהודה הנשיא היה מברך את ברכות ההבדלה כשהיה 'נפגש' במושאייהן: כשהיה רואה אש - היה מברך; כשהיה מריח בשמים - היה מברך, ואף על פי כן "חוזר וסודרן על הכוס כדי להוציא בניו ובני ביתו" (שם). בעקבות דברי הגמרא הללו פסק הריטב"א כי נשים חייבות בהבדלה גם אם נאמר שמדובר בחובה דרבנן בלבד:

ומדאמרין להוציא בניו ובני ביתו, שמעינן דנשים חייבות בהבדלה. ואפילו תימא הבדלה מצוות עשה שהזמן גרמא חייבות בה, דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, ובודאי אשתו בכלל בני ביתו בכל מקום.

(הרב יום־טוב בן אברהם, חידושי הריטב"א, פסחים נד ע"א)

לדברי הריטב"א, הבדלה היא תקנת חכמים וקידוש הוא חובה מהתורה; אך על פי העיקרון 'כל דתקון רבנן, כעין דאורייתא תקון' יש לומר שנשים חייבות גם בהבדלה - אף שזו מצוות עשה שהזמן גרמא.

דברים דומים כתב ר' מנחם המאירי שהסביר כי בין אם נאמר שחובת הבדלה היא מדאורייתא ובין אם נאמר שהיא מדרבנן - חובת הנשים בהבדלה שווה לזו של הגברים שכן הבדלה היא כקידוש.²¹

דרך אחרת הציע ר' אהרן הכהן מלוניל שכתב כי הבדלה אינה חלק ממצוות השבת ועל כן נשים לא תבדלנה לעצמן, אך בכל זאת לאיש מותר להבדיל שוב בשבילן:

כתב הר"ש ז"ל נשים אין מבדילות לעצמן דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא רבנן אסמכוה אקרא ע"כ. כתב הר' אשר ז"ל שאם קידש או הבדיל אדם לעצמו לא יקדש ולא יבדיל לבקי אלא לאשה וכו' כאשר כתבתי בהלכות קדוש היום. (הרב אהרן הכהן מלוניל, אורחות חיים, חלק א, הלכות הבדלה, אות יח)

בספרו 'בית יוסף' הביא ר' יוסף קארו את שתי השיטות וכתב:

כתוב בארחות חיים (הל' הבדלה סי' יח) נשים אין מבדילות לעצמן דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא רבנן אסמכוה (פסחים קו ע"א) אקרא (שמות כ, ח). וה"ר יונה כתב דכשם שחייבות בקידוש חייבות בהבדלה.

(הרב יוסף קארו, בית יוסף, אורח חיים, סימן רצו)

21 הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, ברכות כ ע"ב.

גם ב'שולחן ערוך' הביא ר' יוסף קארו את שתי הדעות וכתב: "נשים חייבות בהבדלה כשם שחייבות בקידוש, ויש מי שחולק",²² והרמ"א, ר' משה איסרליש, הוסיף על אתר וכתב: "על כן לא יבדילו לעצמן רק ישמעו הבדלה מן האנשים". יושם לב כי ב'בבית יוסף' הובאה תחילה דעת הפוסקים שכתבו שנשים לא מבדילות לעצמן, ואילו ב'שולחן ערוך' הובאה דעה זו בפתיחה.

פתיחתם של דברי הרמ"א במילים "על כן" מלמדת כי דעתו נוטה לדברי "יש מי שחולק", ונראה כי הוא מצטט את דברי ה'אורחות חיים' אך מסביר כי זו אינה רק אפשרות אלא חובה. מדוע יש חובה לשמוע הבדלה מן הגברים? נראה כי הרמ"א חשש לשתי הדעות ולא רצה להכריע במחלוקת הראשונים, ומאידך גיסא חשש מברכה לבטלה. כך אכן הציע ר' עקיבא איגר:

ומה שכתב הרמ"א סוף סי' רצ"ו דנשים לא יבדילו לעצמן היינו לכתחילה לחוש לחומרא להסוברים הבדלה דרבנן ונשים פטורות, אבל מעיקר הדין מבדילין לעצמן...

(הגהות ר' עקיבא איגר לשולחן ערוך, אורח חיים, סימן תפט)

הצעה זו מתרצת את התמיהה הבסיסית המונחת בדברי הרמ"א, אולם דבריו מעוררים תמיהה נוספת, וכפי שכתב ר' יואל סירקיש:

למה לא יבדילו להוציא את עצמן מה שהן חייבות מדבר תורה או מדברי סופרים ואפילו אינם חייבות כלל מכניסות עצמם בחיוב כמו בשופר ולולב וכי היכי דמזמנות לעצמן כדלעיל בסימן קצ"ט הכי נמי מבדילות לעצמן במכל שכן?!

(הרב יואל סירקיש, בית חדש, אורח חיים, סימן רצו)

במקומות אחרים פסק הרמ"א כי אף אם אין חיוב לנשים במצוות עשה מסוימת, הן יכולות לקיים את המצווה ולברך עליה.²³ מדוע כאן פסק הרמ"א שנשים אינן יכולות להבדיל לעצמן? בעקבות תמיהה זו הציע ה'בית חדש' קריאה אחרת בדברי ה'אורחות חיים'. לדעתו, הרמ"א הבין את המילים "לא יבדילו לעצמן" במונח 'נשים אסור להבדיל בעצמן', אך האמת היא שיש לקוראם באופן אחר. לדעת ה'בית חדש' משמעות המילים "לא יבדילו לעצמן" היא שהן אינן צריכות להבדיל לעצמן, כלומר שהן אינן חייבות מדרבנן להבדיל, אך "מכל מקום אם האשה יכולה להבדיל בעצמה מבדלת בעצמה

22 הרב יוסף קארו, שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רצו, סעיף ח.

23 ראו דברי הרמ"א שם, סימן תקפט, סעיף ו.

ואפילו יש שם אנשים שיכולה לשמוע מפיהם אפילו הכי רשאה ושלטאה להבדיל לעצמה כדפרישית" (שם).²⁴

ר' דוד הלוי סג"ל, בעל ה'טורי זהב', התייחס לקושיית חותנו, ה'בית חדש', והסביר שמכיוון שהבדלה היא תקנת חכמים וגם גברים חייבים בה מדרבנן, נשים לא יכולות לברך עליה:

...דאף באנשים אינו אלא דרבנן על כן הנשים לא יברכו על זה. ולא דמי ללולב ושופר דמברכות... שאני התם דהחיוב אצל אנשים הוא דאורייתא מה שאין כן כאן. יש תרתי לפטור - שהוא מדרבנן אפילו באנשים, והוא מצות עשה שהזמן גרמא. ובחנם חלק מו"ח [=מורי חמי] ז"ל על רמ"א כאן ופי' דברי "אין חייבות" - שאין חייבות אבל רשאים הם להבדיל...

(הרב דוד הלוי סג"ל, טורי זהב, אורח חיים, סימן רצז, ס"ק ז)

לדברי ה'טורי זהב', כאשר מדובר בחיוב המוטל על הגברים מדאורייתא, נשים יכולות לברך אף על מצוות עשה שהזמן גרמה; אך כאשר יש שתי סיבות לפטור - החיוב על הגברים הוא רק מדרבנן וכן זו מצוות עשה שהזמן גרמה - נשים אינן יכולות לברך. על דברי ה'טורי זהב' הקשה הרב יוסף תאומים: מדוע אסר ה'טורי זהב' על נשים לברך כאשר החיוב הוא דרבנן על הגברים? הלוא הלל, לולב וכדומה הן מצוות דרבנן (לפעמים) ובכל זאת נשים מברכות עליהן (לדעת הרמ"א)?²⁵ תמיהתו נותרה בלא מענה. קושייה נוספת הקשה הרב יחיאל מיכל עפשטיין: "ועוד דרוב הפוסקים סוברים דהוי דאורייתא ומחוייבות מדין תורה ויכולות להוציא גם האנשים".²⁶ הרב עפשטיין סבר שנשים צריכות להבדיל לבד ואף יכולות להוציא גברים בהבדלה שכן חיובן שווה לגברים והוא דאורייתא!²⁷

24 כך כתבו הלכה למעשה גם: הרב יוסף בן משה, לקט יושר, חלק א, אורח חיים, עמ' נא, עניין א; הרב אברהם דנציג, חיי אדם, חלק ב-ג, כלל ח, סעיף יב; הרב יוסף חיים, בן איש חי, שנה שנייה, פרשת ויצא, סימן כב; הרב שניאור זלמן מלאדי, שולחן ערוך הרב, אורח חיים, סימן רצז, סעיף יט; הרב יוסף חיים זוננפלד, הנהגות ופסקים, הלכות הבדלה, סעיף ט. ראו גם הרב אברהם דוד מבוטשאטש, אשל אברהם, סימן רצז, סעיף ח: "שאיין בזה עוד חשש ברכה לבטלה, וכן הוא בזה על כל פנים לגבי דיעבד לנשים המברכות".

25 ראו הרב יוסף תאומים, פרי מגדים, אורח חיים, משבצות זהב, סימן רצז, ס"ק ז.

26 הרב יחיאל מיכל הלוי עפשטיין, ערוך השולחן, אורח חיים, סימן רצז, סעיף ח.

27 להסברים נוספים של דברי הטורי זהב ראו: הרב אייל רוניקוביץ', קונטרסי לימוד, כללי המצוות, עמ' 418-425; הנ"ל, "על חיוב ורשות נשים בהבדלה, ברכות קריאת שמע ויציאת מצרים", אסיף, ב (תשע"ה), עמ' 193-216.

בעל 'מגן אברהם' בהתייחסו לקושיית ה'בית חדש' הבחין בין מצוות עשה שהזמן גרמה ויש בה מעשה - שבה נשים יכולות לברך, לבין "דבר שאין בה אלא הברכה כגון כאן" שבה "אין רשאות".²⁸ הרב עפשטיין תמה גם עליו וכתב: "וגם זה אינו, דהרי גם בהבדלה יש מעשה דשתיית הכוס".²⁹ ה'מגן אברהם' אף הציע 'הבדלה משותפת': הנשים יכולות לברך על הבשמים והכוס, אך הגברים יברכו את ברכת המבדיל³⁰ ועל הנר.³¹ דברי ה'מגן אברהם' עוררו קשיים נוספים. הרב יוסף תאומים הקשה על כך שמדברי ה'מגן אברהם' עולה שנשים אינן יכולות לברך את ברכות קריאת שמע!³² הצעה לתירוץ מצא ה'פרי מגדים' בתוך דברי ה'טורי זהב' שכתב "הואיל ועיקר קריאת שמע דין תורה לאנשים, רשאים גם הנשים לברך ברכות קריאת שמע", אך למרות זאת הקושיה בעינה שכן "הבדלה דין תורה וספק תורה לחומרא". לכן סיכם ה'פרי מגדים' שתירוץ ה'מגן אברהם' "פלא הוא".

תירוץ אחר לדברי ה'מגן אברהם' הציע בעל 'מחצית השקל'. לדבריו, כאשר יש מעשה במצווה אז אף שהאישה אינה 'מצווה ועושה', יש חשיבות לעצם העשייה שכן "גדול המצווה ועושה" ולכן יכולה גם לברך, אך "מה שאין כן מצווה שאין בה עשייה כי אם ברכה גרידא, כמו הבדלה, כיון שאשה אינה מצווה איננה רשאי לברך".³³ הרב שמעון סופר תירץ גם הוא את דברי ה'מגן אברהם' והסביר את ההבדל בין מצווה שיש בה מעשה לבין מצווה שהיא רק ברכה, כקשורה במנהג האימהות:

דבמצווה שיש בה מעשה נהגו הנשים לקיימן, והדר קבעוה עלייהו חובה, שכיון שנהגו כן חייבות מדינא לקיימן מחמת מנהג שנהגו אמותיהן, ויש בזה משום 'אל תטוש תורת אמן', ושפיר נהגו ג"כ לברך עליהם וצוננו כיון שמחוייבות לקיים אותן. משא"כ במצווה שהיא בעצמה ברכה, מהיכי תיתי שיחמירו הנשים להכניס עצמן באיסור ברכה לבטלה.

(הרב שמעון סופר, שו"ת התעוררות תשובה, חלק א, סימן קצט)

28 הרב אברהם גומבינר, מגן אברהם, סימן רצו, ס"ק יא.

29 הרב יחיאל מיכל הלוי עפשטיין, ערוך השולחן, אורח חיים, סימן רצו, סעיף ה.

30 מן ההצעה שנשים תברכנה על הכוס, נראה שהמגן אברהם לא חשש לברכה לבטלה על הכוס. בעל דרך החיים (סימן צד) לעומת זאת פסק שאישה איננה יכולה לברך על הכוס שכן יש בכך חשש לברכה לבטלה.

31 נקודה נוספת שלא עסקתי בה כאן, והדעות חלוקות לגביה, היא שאלת חיוב נשים בנר הבדלה.

32 ראו הרב יוסף תאומים, פרי מגדים, אורח חיים, אשל אברהם, סימן רצו, ס"ק יא.

33 הרב שמואל הלוי קלן, מחצית השקל, אורח חיים, סימן רצו, ס"ק יא.

מצווה שיש בה מעשה הופכת לחובה מכוח 'אל תטוש תורת אמך', ומכיוון שהיא מצווה וחובה ודאי שניתן לברך עליה; אך כאשר המצווה היא רק הברכה, אין מעשה שעליו ניתן לברך אלא הוא עצם הברכה ובכך יש כבר חשש 'ברכה לבטלה'.³⁴
להלכה, הכריע בעל 'משנה ברורה' כדברי ה'בית חדש':

והב"ח כתב אפילו למ"ד שפטורות מ"מ יכולות להמשיך על עצמן חיוב ולהבדיל לעצמן כמו בשופר ולולב שגם כן פטורות ואפילו הכי מברכות כמבואר לקמן בסימן תקפ"ט ומסיק המג"א דהעיקר כדברי הב"ח.
(הרב ישראל מאיר הכהן, משנה ברורה, סימן רצו, ס"ק לה)

לאור הדברים הללו, כתב הרב נויבירט בספר 'שמירת שבת כהלכתה', בשם הרב שלמה זלמן אויערבך, כי בכל הבדלה בין שבת ליום טוב יוכלו הנשים לקדש ולהבדיל, מכיוון שהאישה מושכת על עצמה את חיוב ההבדלה ואז אין ברכת ההבדלה נחשבת כהפסק בין ברכת היין לשתיית היין.³⁵
בעל 'משנה ברורה' תירץ את דברי הרמ"א בדרך נוספת המתייחסת למרכיבי ההבדלה:

דנהגו הנשים שלא לשתות מכוס הבדלה א"כ בלאו כל הטעמים האיך תבדיל בעצמה והלא אינה יכולה לשתות הכוס!?!
(הרב ישראל מאיר הכהן, משנה ברורה, סימן רצו, ס"ק לה)

כלומר מאחר שנשים נוהגות שלא לשתות יין מההבדלה, ממילא אישה אינה יכולה להבדיל לעצמה.³⁶ אלא שעל תירוץ זה יש להקשות מדברי התוספות במסכת פסחים - המציעים לפי דעה אחת "דקידוש על היין דבר תורה אבל הא דאמר המברך צריך

34 הראשונים נחלקו האם יש לברך על מנהג או לא, אך נראה שהבחינו בין מנהגים שונים, למשל בין מנהג חיבוט ערבה לברכה על ההלל. מדברי הגמרא בסוכה (מד ע"ב) עולה שאין לברך על חיבוט ערבות שכן הוא 'מנהג נביאים', אך רבנו תם הסביר ששונה חיבוט ערבה מברכה על ההלל, שיש לברך עליו גם כאשר אין מצווים על ההלל (תוספות, סוכה מד ע"ב, ד"ה כאן במקדש), וכן פסק גם הרמ"א (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תכב, סעיף ב). לעומת זאת, הרמב"ם פסק ש"כל דבר שהוא מנהג אף על פי שמנהג נביאים הוא... ואין צריך לומר מנהג חכמים... אין מברכין עליו" (משנה תורה הל' ברכות יא, טז), כך עולה גם משיטת רש"י במסכת סוכה וכן פסק בעל השולחן ערוך (שם).

35 ראו הרב יהושע נויבירט, שמירת שבת כהלכתה, חלק ב, פרק סב, הערה כז.
36 אגב אורחא יש לציין להסברו של הרב פרנק, בשם הרב מלצר, מדוע נהגו נשים שלא לטעום מיין ההבדלה: "משום דאנו חוששים דשמא הלכה כשיטת האומרים דנשים פטורות מהבדלה, ולשיטה זו האמן שהיא עושה על ברכת האור וההבדלה הוי הפסק בין בורא פרי הגפן שיוצאת מפי הבעל לשתיה, ויש לעיין קצת בזה דהרי סוף כל סוף היא חייבת להבדיל מספק, וגם חיוב מספק הוי חיוב ותו לא הוי הפסק" (הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אורח חיים, חלק א, סימן קנד).

שיטעום זהו מדרבנן (תוספות, פסחים קו ע"א, ד"ה זוכרהו) - ואם כך, אישה יכולה להבדיל ולתת לאחר שיטעום.³⁷ בהמשך דבריו הסביר ה'משנה ברורה' שאם כבר הבדילו הגברים בבית הכנסת ואין מי שיבדיל לאישה בביתה, יש חשש של ברכה לבטלה בכך שיבדילו שוב ועל כן "למה לנו להכניס עצמן בחשש ספק לענין ברכה אחרי דהיא יכולה להבדיל בעצמה...".

נסכם את מהלך הדברים עד עתה. הרמ"א פסק לגבי נשים כי "לא יבדילו לעצמן רק ישמעו הבדלה מן האנשים". ה'בית חדש', ה'טורי זהב' וה'מגן אברהם' הקשו מדוע נשים לא יכולות להבדיל אף אם זאת מצוות עשה שהזמן גרמה. ה'בית חדש' הסביר שכוונת דברי ה'אורחות חיים', שעליהם התבסס הרמ"א, היא שנשים אינן צריכות להבדיל אך יכולות להבדיל. ה'טורי זהב' הסביר שמכיוון שהבדלה היא תקנת דרבנן וגם מצוות עשה שהזמן גרמה - נשים לא יכולות לקיימה; ועל דבריו הקשה ה'פרי מגדים' מדברי הרמ"א במקום אחר המלמד שנשים יכולות לברך על ההלל אף כשמדובר בחיוב דרבנן. ה'מגן אברהם' הסביר שיש הבדל בין מצוות שיש בהן מעשה למצוות שאין בהן מעשה; ומכיוון שבהבדלה אין מעשה, נשים אינן יכולות להבדיל (לדברי הרמ"א). בדברי ה'מגן אברהם' דנו האחרונים: בעל 'מחצית השקל' הסביר שזאת משום שבמצוות עם מעשה, למעשה יש חשיבות בפני עצמה מה שאין כן במצוות ללא מעשה; הרב שמעון סופר הסביר שמצוות שבהן יש מעשה הופכות להיות חלק ממסורת אימוטינו ועל כן גם נשים יכולות לקיימן; ה'משנה ברורה' הסביר שנשים לא יכולות להכניס את עצמן בחיוב הבדלה משום שהן אינן יכולות לשתות מכוס ההבדלה.³⁸

השפה הכפולה בדבר חיוב נשים בהבדלה שבה ומופיעה גם בדברי האחרונים המאוחרים, ונראה שרבים הם הפוסקים שנשים חייבות בהבדלה אך מסייגים את האפשרות של נשים להבדיל בעצמן. הרב מנשה קליין סבר ש"ברור דהלכה כרוב או רובא דרובא של הפוסקים דנשים חייבות בהבדלה ורבו על המיעוט ובטלוהו".³⁹ הרב אליעזר מלמד מעגן את פסיקתו בטיעון:

37 כך מופיע גם בתוספות במסכת נזיר (ד ע"א, ד"ה מאי היא); וראו עוד אצל הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ד, סימן כג.

38 הסוגיות העוסקות בהבדלה על יין מופיעות בברכות לג ע"א, פסחים קו ע"א, נזיר ג ע"ב ושבועות כ ע"ב.

39 הרב מנשה קליין, שו"ת משנה הלכות, חלק ו, סימן סב.

שהמנהג הוא שנשים יוצאות ידי מצוות הבדלה בשמיעתה מגבר, ואינן מבדילות בעצמן, כדי לחוש לאותה דעה הסוברת שנשים פטורות מהבדלה. אם אין שם גבר שצריך להבדיל, צריכות להבדיל בעצמן, ויברכו את כל ארבע הברכות. (הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה, שבת, חלק א, עמ' 135-136)

הרחיב בכך הרב עובדיה יוסף:

ולפע"ד [=ולפי עניות דעת] גם בעיר במבאי שנהגו שלא להבדיל, אין מנהגם זה ע"פ הוראת חכם מובהק, וטוב לשנות המנהג ולהבדיל כמנהג כל תפוצות ישראל... ואין בזה משום שינוי מנהג כשאומרים להם הסברא הנכונה עפ"ד [=על פי דעת] מרן שקבלנו הוראותיו, באמירה נעימה ובלשון רכה... ואם כן בודאי דהכי נקטינן לדינא שהנשים חייבות בהבדלה. וזה ברור...⁴⁰

(הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ד, אורח חיים, סימן כג)

ד. הבדלה וספירת העומר: הסבר חדש למצוות הבדלה

הסבר נוסף לחיוב נשים בהבדלה מדאורייתא הצייע בעל 'פרי מגדים' בעקבות דברי ה'מגיד משנה' שהובאו לעיל, וכתב: "דכל מקום שיש קדושה צריך הבדלה".⁴¹ לדעתו, ההבדלה היא צורך מציאותי ולא רק חיוב הלכתי; אנו מבדילים כי יש צורך להפריד בין הקודש לחול. עצם מציאות הקדושה דורשת את הפרדתה מימות החול.⁴² טיעון זה, המלמד שהבדלה לא קשורה לשינוי בזמן אלא להפרדה בין הקודש לחול, עשוי להסביר מדוע לדעת רוב הפוסקים, מי שלא הבדיל במוצאי שבת, מבדיל בברכה על הכוס עד סוף יום שלישי - גם אם כבר אכל בינתיים.⁴³ גם את ספירת העומר, הנראית קשורה לזמן - מצווה שהזמן גרמה קלאסית - הצייע הרב יחיאל יעקב וינברג לתאר באופן מעט שונה:

40 ראו עוד אצל הרב צבי רייזמן, "חיוב נשים ביקנה"ז בליל הסדר", רץ כצבי, חלק א, סימן טז.

41 הרב יוסף תאומים, פרי מגדים, אורח חיים, משבצות זהב, סימן רצו, ס"ק ז.

42 ראו מעין זה במה שנמסר בשם הרב סולובייצ'יק לעניין קידוש לבנה לנשים: "הרואה לבנה בחידושה חייב לברך, ובשיעור של בחידושה יש זמן מסויים, אך אין זאת אומרת שהזמן גורם לחייב לברך ברכה זו..." (הרב צבי שכטר, נפש הרב, עמ' קעו-קעז).

43 ראו הרב יוסף קארו, שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רצט, סעיף ו. כמו כן אין אומרים את הפסוקים שנהוג לומר לפני הבדלה (ראו הרב חיים צבי ערנרייך, קצה המטה [על מטה אפרים], סימן תקפא, סעיף פא).

הרמב"ן בחידושו על קידושין ל"ד, ב חישב מצות ספירת העומר כמצות עשה שלא הזמן גרמא, והגאון בעל אבני נזר באו"ח שפ"ד נתקשה מאוד לבאר דבריו, יעו"ש. ולענ"ד הוא פשוט, שמצוה שהזמן גרמא היא מצוה שיש לה זמן קבוע, הזמן הוא המסגרת של המצוה, כמו מצוה, לולב וסוכה וכו', מה שאין כן בספירת העומר, שהזמן הוא עצמותו של המצוה, הוא מחוייב למנות אותם הימים שבו פסח לשבועות, ולא שייך לומר על זה מצוה שהזמן גרמא, ודו"ק כי עמוק הוא, והרבה יש לי להאריך בזה.

(שרידי אש, קידושין, סימן יז; שו"ת שרידי אש, חלק ב, סימן צ, עמ' תרג)

הרב וינברג הסביר כי ספירת העומר היא הצהרה שזמן מסוים הוא בעל משמעות מיוחדת, ולפיכך אינה מצוות עשה שהזמן גרמה - במובנה הקלאסי. מצוות עשה שהזמן גרמה היא מעשה שיש לבצעו בזמן נתון; ספירת העומר, לעומת זאת, מגדירה זמן מסוים כמיוחד.

דומה כי דברים דומים ניתן לומר גם על מצוות הבדלה. במצווה זו, הזמן אינו המסגרת של המצווה אלא מהותה היא "להבדיל בין הקודש ובין החול"⁴⁴. תפקיד ההבדלה הוא ליצור בתודעתנו זמן מיוחד במעבר שבין הקודש לחול.

קדושת השבת אינה תלויה בנו, אלא בכך שהקב"ה שבת ביום השביעי, בירך אותה וקידש אותה. את החגים יש בידינו לקדש, באמצעות קביעת החודשים התלויה בנו, אך קדושת השבת היא מציאות קבועה וקיימת. ההבדלה נועדה לנו - הצריכים את ההפרדה הברורה בין ימות החול ליום הקדוש.

כך נלמד גם מדיונה של הגמרא במסכת שבת לגבי השאלה מה יעשה אדם המהלך במדבר לבדו ואינו יודע מתי חלה שבת. לאחר שהגמרא מביאה מחלוקת ברייתות בעניין אופן קביעת השבת, היא מביאה את הדיון הבא:

44 אומנם לא עסקתי במאמר זה בחיוב נשים בנר הבדלה אך ארחיב כאן מעט בעניין זה. על פי המשנה ברורה (סימן רצח, ס"ק א) הטעם לברכת הנר במוצאי שבת הוא "משום דתחלת ברייתו הוי במוצאי שבת כדאמרינן בפסחים דף נ"ד במוצאי שבת נתן הקדוש ברוך הוא דעה באדם הראשון וטחן ב' אבנים זו בזו ויצא מהן אור". בביאור הלכה (סימן רצו, ס"ק ח) נפסק לגבי נשים ש"יותר נכון לומר דאינה חיבת בברכת הנר לכלי עלמא". הרב יהושע נויבירט (שמירת שבת כהלכתה, חלק ב, פרק סא, הערה סט) מביא בשם הרב איערבך ש"נשים יכולות להכניס עצמן במצווה זו להודות לה' זכר לבריאה שהיתה במוצאי שבת...". יש לציין כאן לדברים המובאים בפירושו של ר' יעקב בן רבנו אשר, בעל הטורים, על הפסוק לבראשית א, יח. הוא מביא את הערת המסורה שהמילה "ולהבדיל" מופיעה פעמיים בתנ"ך: "ולהבדיל בין האור ובין החושך (בראשית א, יח) ו"ולהבדיל בין הקדש ובין החול" (ויקרא י, י). ומוסיף הסבר: "לומר דכשמבדילין בין קודש לחול צריך לברך ג"כ על האור". אפשר שעל פי זה חיוב ברכת הנר במוצאי שבת אינו תלויה בזמן צאת השבת אלא בהבדלה בין הקודש לחול ומכאן שנשים חייבות גם בזה. אכן, על פי דבריו צריך עיון מדוע אין מבדילים במוצאי יום-טוב.

אמר רבא: בכל יום ויום עושה לו כדי פרנסתו [בר מההוא יומא]. וההוא יומא לימות? דעביד מאתמול שתי פרנסות. ודילמא מאתמול שבת הוא! אלא: כל יום ויום עושה לו פרנסתו, אפילו ההוא יומא. וההוא יומא במאי מינכר ליה? בקידושא ואבדלתא.

(שבת סט ע"ב)

רש"י על אתר הסביר:

בקדושתא ואבדלתא - לזכרון בעלמא, שיהא לו שם יום חלוק משאר ימים, ולא תשתכח שבת ממנו.

(רש"י, שם)

לדעת רבא, יש לייחד את השבת משאר הימים על ידי קידוש והבדלה; ורש"י הוסיף שמטרת הקידוש וההבדלה היא לזכור שיש יום מיוחד השונה משאר הימים. יתרה מזאת, מדברי ר' אלכסנדר הכהן - שכתב: "עושה בכל יום כדי פרנסתו ומונה ששה ומשמר יום אחד לעשות בו קידוש והבדלה"⁴⁵ - עולה כי מטרת קביעתו של יום אחד מתוך ששת ימי השבוע היא הקידוש וההבדלה. השבת אינה עומדת בפני עצמה, אלא ייחודה הוא על רקע ימות המעשה ולשם הבחנה בינם לבין השבת, והיא נשמרת כזמן של קדושה הנבדלת מהחול.⁴⁶

באופן דומה הסביר האדמו"ר מסטריקוב את הסוגיה במסכת שבת:

"ל שמוכח מהגמ' שחז"ל נתנו כל מיני דינים לשבת בגלל שרצונם היה שעם ישראל ידעו ששבת אינו יום ככל שאר ימים, ואדם צריך לידע ולהרגיש ששבת זה משהו אחר וההנהגה צריכה להיות אחרת, ולכן יש הדינים של עונג וכו' הכל בכדי שירגישו ששבת זה לא אותו דבר והוא שונה מכל שאר הימים... וגם כאן רצו חז"ל שיהיה ליהודי זה יום אחד שירגיש שזה יום אחר והוא קדוש יותר מהם ושייך בו מנוחה וקדושה ולזה תקנו שיעשה יום אחד שבת בקידוש ובהבדלה.

(מובא ב'דף על הדף', שבת סט ע"ב)

45 הרב אלכסנדר הכהן, ספר האגודה, שבת, פרק ז, סימן צט.

46 יש לציין שקיימים הבדלים בין קידוש להבדלה: למשל, קידוש צריך להיעשות עם כניסת השבת ואילו הבדלה אינה חייבת להיעשות עם צאת השבת. ראו הרב יעקב בן רבנו אשר, טור, אורח חיים, סימן רעא; וכן הרב יוסף קארו, בית יוסף, שם: "שתיכף שנכנס צריך לקדשו על היין"; וכדבריו של הרב סולובייצ'יק: "חיוב הבדלה על הכוס אינו תופס עם יציאת השבת והפקעת קדושת היום..." (הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, שיעורים לזכר אבא מרי, חלק ב, עמ' קלב). ראו עוד הרב אהרן ליכטנשטיין, קדושת אביב, עמ' 105-136.

מטרת ההבדלה היא להפריד בין קודש לחול. האדם צריך לזכור שיש בחייו זמנים של קודש ויש זמנים של חול, ואל לו לערבב ביניהם. לאור דברים אלו ניתן לומר שההבדלה אינה אחוזה בזמן מיוחד אלא היא מייצרת בתוכנו את ייחודיות הזמן. המעבר בין הקודש לחול קיים במציאות, אך ההבדלה מאפשרת לנו להכריז על עזיבת הקודש והכניסה לימות החול. באמצעות הבחנתנו ניתן להסביר את שני היבטיה של מצוות הבדלה - בתפילת ערבית ועל הכוס - שעליהם עמד הרב סלובייצ'יק:

חלות הבדלה בצלותא וחלות הבדלה על הכוס מהווים יסודות נפרדים... הבדלה בצלותא היא חלות הפקעת קדושת היום כשהיא נמשכת על ידי תוספת, דכשמבדיל פקעה לה קדושת היום של תוספת... ברם הבדלה על הכוס אינה נזקקת כלל לקדושת היום הנמשכת ע"י הארכת התוספת. קדושה זו כבר פקעה בהבדלה באתה חונן. כל כולה של הבדלה על הכוס באה בגלל גמר סעודת שבת. המחייב הוא גמר הסעודה - או, כשאינו עסוק בסעודה, זמן יציאת השבת המסיים אפשרות של סעודת שבת מדין כיבוד ועונג.

(הרב יוסף דב הלוי סלובייצ'יק, שיעורים לזכר אבא מרי, חלק ב, עמ' קה-קנא)

ההבדלה בתפילה תלויה בסיומה של השבת; היא מבחינה באופן מעשי בין השבת לימי החול, ובלעדיה (או אמירת 'המבדיל' במקומה) לא ניתן לעשות מלאכה.⁴⁷ הבדלה על הכוס, לעומת זאת, אינה באה להפקיע את קדושת היום ולהתיר מלאכה, אלא מחדשת מעבר נוסף שנעשה במוצאי שבת. ההבדלה על הכוס היא מעין הצהרה כי לזמן עכשיו יש משמעות מיוחדת בעבורנו. באמצעותה אנו מצהירים על יכולתנו להפריד בין קודש לחול.⁴⁸

ואכן, במסגרת הדין בגמרא (ברכות לג ע"א) על מיקומה של ההבדלה בתפילה, מובאת דעתו של ר' אליעזר הסבור שצריך לאומרה בברכת ההודאה. רבנו יונה על אתר מסביר שטעמו של ר' אליעזר הוא "שמודה לשם שזיכה אותו להכיר ולהבדיל בין קודש לחול".⁴⁹ כשאנו מבדילים במוצאי שבת עלינו להבין שההבדלה נועדה לנו. מכוח

47 ראו הרב יוסף קארו, שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רצט, סעיף י.

48 ראו גם את הרחבתו לגבי תשעה באב שחל במוצאי שבת, הררי קדם, חלק ב, סימן סז, וכן את דבריו בספר רשימות שיעורים, ברכות לג ע"א.

49 רבנו יונה, ברכות כג ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה רבי אליעזר. ניתן להסביר זאת אף בדעת תנא קמא הסבור שאומרים הבדלה בברכת "חונן הדעת" ומסביר רב יוסף שזה משום "שהיא חכמה". ר' מנחם המאירי על אצר מסביר "שחכמתו של אדם היא שמביאתו להפריש ולהבחין ביניהם" (הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, ברכות לג ע"א).

ההבדלה והפרדה נוכל להבין את ההבדל "בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים, בין יום השביעי לששת ימי המעשה".

ה. סיכום

לדעת הרמב"ם ורוב הפוסקים, נראה שמצוות הבדלה היא מהתורה ונשים חייבות בה כשם שהן חייבות בקידוש. לדעת כמה ראשונים הבדלה היא אומנם תקנת חכמים, אך נתקנה כעין קידוש ועל כן נשים חייבות בה. על פי עמדה זו, גם אם נסביר שהבדלה היא מצוות עשה שהזמן גרמה, נשים חייבות שכן "זכור" ו"שמור" הוקשו זה לזה. לעומת זאת, יש ראשונים שהסבירו שהבדלה אינה נלמדת מ"זכור" והיא מצווה בפני עצמה; ולפיכך נשים אינן חייבות בה.

להלכה, יש שפסקו שזו מצווה שהזמן גרמה ונשים פטורות ממנה. הרמ"א חשש לדעה זו ועל כן פסק, שהנשים לא תבדלנה לעצמן. ה'בית חדש', ה'מגן אברהם' ואחרונים נוספים הסבירו שלמרות זאת, אישה שרוצה להבדיל יכולה לעשות זאת - כבמצוות אחרות.

הצענו עוד כי ניתן להגדיר את מצוות ההבדלה כמצוות עשה שלא הזמן גרמה וזאת על פי מילותיו של בעל ה'פרי מגדים': "דכל מקום שיש קדושה צריך הבדלה" ועל פי שני היבטיה של ההבדלה שעליהם עמד הרב סולובייצ'יק. לחיזוק הדברים הבאתי את הסברו של ה'שרידי אש' לגבי מעמדה של ספירת העומר, שאינה מצוות עשה שהזמן גרמה משום שהיא עצמה מגדירה את הזמן. דומה כי אף שלא נפסק כך להלכה, ניתן ללמוד את יסוד הדברים להבדלה - המגדירה מִפְּחִינָה רעיונית את ההבדלה בין הקודש לחול. כל יהודי זקוק בחייו ליצירת מחיצות בין הקודש לחול. ההבדלה, אינה דורשת מאיתנו רק לקדש את היום השביעי ולייחד אותו מששת ימי המעשה, אלא היא אחוזה בקודש ובחול כאחד.⁵⁰ אנו זקוקים להפרדה ברורה בין הקודש לחול;⁵¹ ורק בזכות ההבדלה הברורה נוכל להתעלות כולנו לקודש.

50 ראו הרב אהרן ליכטנשטיין, קדושת אביב, עמ' 119-120.

51 במסכת פסחים (קד ע"א) מציעה הגמרא שיש "סדר הבדלות" שצריך לומר כחלק מההבדלה. על פי זה ייתכן לומר שאנו זקוקים להבדלה גם בתחומים נוספים ולא רק בין הקודש לחול.